

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ВИДАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Процик М., 2006

У статті описано особливості антонімічних відношень в українській видавничій термінології. Антонімія в термінології видавничої справи сприяє її системності й чіткому уявленню про зв'язки між протилежними поняттями. Особливістю антонімічних відношень в українській видавничій термінології є наявність антонімів з більш ніж одним проміжним поняттям.

The article contains description of peculiarities of antonymic relationships in Ukrainian publishing terminology. Antonyms in Ukrainian publishing terminology contribute to systemic terminology and clear idea of relations between opposite notions. The peculiarity of antonymic relationships in this terminology is antonyms with more than one interim notion.

У контексті вирішення актуальної проблеми впорядкування національної науково-технічної термінології українські мовознавці розглядають питання лексико-семантичної організації галузевих терміносистем. Одним із найважливіших завдань термінознавців є аналіз специфіки вияву антонімії в термінології.

Особливості семантичної організації української видавничої термінології (УВТ) досі спеціально не вивчалися, тому важливо проаналізувати, зокрема, антонімічні видавничі терміни з погляду їх структури, складу та семантичних типів.

Антонімія є однією з найважливіших категорій системної організації термінології, яку прийнято трактувати як «особливу характеристику лексичного значення слова, особливе відображення протилежного в предметах і явищах об'єктивного світу» [4, с. 187]. Для виявлення й класифікації термінів-антонімів у кожній з терміносистем найважливіше – аналіз семантики кожного терміна, тому що антонімічні відношення – «це відношення двох значень, що виражені різними термінами й передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечних видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу, а відмінні семи цих значень замінюють одна одну або одна з них виключає іншу» [2, с. 12].

Більшість виявлених у сучасній УВТ антонімічних пар – це аналітичні конструкції з двох (*вертикальна верстка – горизонтальна верстка, змінний колонтитул – постійний колонтитул, початкова шпальта – кінцева шпальта*) і більше компонентів (*світла насиченість вічка шрифту – жирна насиченість вічка шрифту*). Ці найменування найчастіше позначають видові поняття, що характеризуються протилежністю на основі якоїсь однієї ознаки.

В аналізованій терміносистемі велику групу термінів, що перебувають в антонімічних відношеннях, складають різнокореневі терміни: *друкувальні елементи – прогалінні елементи, оригінальні ілюстрації – запозичені ілюстрації, коментований покажчик – глухий покажчик, своя обкладинка – чужа обкладинка*.

Низка таких термінів-антонімів має у своєму складі компоненти, що протиставляються і в загальнонавчній лексиці: *великий – малий: великі літери – малі літери; вертикальний – горизонтальний: вертикальна верстка – горизонтальна верстка; верхній – нижній: верхні виносні елементи літери – нижні виносні елементи літери, верхній обріз книжки – нижній обріз книжки, верхня лінія шрифту – нижня лінія шрифту; відкритий – закритий: відкрита серія – закрита*

серія, відкрита таблиця – закрита таблиця; гарячий – холодний: гаряче матрицювання – холодне матрицювання, клей гарячого твердіння – клей холодного твердіння; зовнішній – внутрішній: зовнішній берег – внутрішній берег; зовнішня рецензія – внутрішня рецензія; свій – чужий: своя обкладинка – чужа обкладинка, свій форзац – чужий форзац, свій шрифт – чужий шрифт.

Часто загальноживані слова, що є компонентами аналітичних конструкцій, у межах видавничої терміносистеми вступають в антонімічні відношення з іншими, ніж зазвичай, словами. Так, антонімом терміна *вертикальне читання*, що означає загальне, побіжне ознайомлення із твором, є термін *наскрізне читання* – послідовне читання всього тексту; антонім до терміна *високий офсет* (спосіб офсетного друку з форм високого друку [1, с. 24]) – *глибокий офсет* (спосіб офсетного друку з форм плаского друку, в яких друкувальні елементи однаково заглиблені [1, с. 27]); антонім до терміна *глухий покажчик* (покажчик термінів, імен, географічних чи інших назв без їх визначень чи пояснень [1, с. 27]) – *коментований покажчик* (покажчик, що містить, крім рубрик і посилань на сторінки, коментарі й примітки до термінів чи імен – назв рубрик); антонім до терміна *друкувальні елементи* (ділянки друкарської форми, з яких під час друкування фарба перебивається на задруковуваний матеріал [3, с. 64]) – *прогалінні елементи* (ділянки друкарської форми, що під час друку не дають відбитка на задруковуваному матеріалі [3, с. 148]); антонім терміна *прямий корінець* (плаский незаокруглений корінець книжки невеликого обсягу [3, с. 97]) – *заокруглений корінець* (корінець, якому надали заокругленої форми).

Деякі антонімічні зв'язки настільки відрізняються від поширених у загальноживаній лексиці, що антонімічність пар термінів важко виявити без знання змісту поняття. Наприклад: *спускова шпальта* (шпальта зі спуском, що вміщується на початку видання, його підрозділу чи окремого твору в збірнику [3, с. 184]) – *повноформатна шпальта* (текстова, ілюстративна або змішана шпальта, яка не має спусків або кінцевої прогаліни [3, с. 183]); *флатовий папір* (нарізані на стандартний формат паперові аркуші для друку на аркушевих або офсетних друкарських машинах [3, с. 131]) – *рулонний папір* (папір у рулонах).

Полісемічні терміни можуть вступати в антонімічні відношення окремо кожним зі своїх значень (усіма чи одним із них). Наприклад, антонімом до одного зі значень терміна *нове видання* (видання твору, який раніше не випускався [3, с. 38]) є термін *повторне видання* (видання, що вже випускалось у світ [3, с. 39]).

Окрему групу в УВТ становлять однокореневі антоніми, утворені за допомогою приєднання антонімічних афіксів, здебільшого префіксів. Найпродуктивнішим є спосіб творення антонімічного терміна додаванням заперечного префікса *не-*: *нумерована сторінка – ненумерована сторінка, нумерований випуск – ненумерований випуск, парна сторінка – непарна сторінка, рухомий колонтитул – нерухомий колонтитул, шрифтові виокремлення – нешрифтові виокремлення*. Часом для утворення терміна із протилежним значенням використовується інтернаціональний префікс *a-*, наприклад: *симетричне верстання – асиметричне верстання*. Деякі антоніми творяться за допомогою приєднання префікса *без-*, як-от: *гранковий метод видання – безгранковий метод видання, коректурний метод видання – безкоректурний метод видання*. В українській науковій термінології велика кількість термінів-антонімів постає внаслідок приєднання до твірних слів префіксів із протилежним значенням. В УВТ цей спосіб малопродуктивний: *надзаголовкові дані – підзаголовкові дані*.

В УВТ функціонують також терміни-антоніми так званого «змішаного зразка, де антонімічні відношення побудовані на протиставленні перших компонентів складних слів при однакових других» [4, с. 189]. У таких антонімічних парах видавничих термінів протилежні за значенням компоненти можуть бути або чужомовного походження *моно-* та *полі-* (*моновидання – полівидання*), або власне українські – *одно-* й *багато-* (*однотомне видання – багатотомне видання*), *перед-* і *після-* (*передмова – післямова*).

За поняттєво-семантичними зв'язками в сучасному українському термінознавстві виокремлюють три типи антонімічних пар: контрарну, контрадикторну та комплементарну антонімію.

Серед українських видавничих термінів-антонімів досить поширеною є контрарна антонімія, «обсяги видових понять якої складають лише частину обсягу спільного для них родового поняття й

між ними можливе одне або кілька проміжних понять (мезонімів)» [2, с. 13]. До цього типу антонімічного протиставлення належать терміни – назви трьох основних способів друку: *високий друк* (спосіб друку, за якого зображення на задруковуваний матеріал передається за допомогою друкарської форми, в якій друкувальні елементи розташовані над прогалинними [3, с. 57]), *плаский друк* (друкувальні та прогалинні елементи друкарської форми знаходяться практично в одній площині [3, с. 59–60]), *глибокий друк* (прогалинні елементи друкарської форми розташовані над друкувальними [4, с. 57]).

Серед виявлених в УВТ контрарних антонімічних пар найбільше таких, що мають один мезонім, наприклад: 1) *безконтрастні гарнітури – малоконтрастні гарнітури – сильноконтрастні гарнітури*; 2) *вузькі шрифти – нормальні шрифти – широкі шрифти*; 3) *короткий бібліографічний опис – розширений бібліографічний опис – повний бібліографічний опис*. Трапляються терміни-антоніми із двома (внутрішньотекстові бібліографічні посилання – посторінкові бібліографічні посилання – комбіновані бібліографічні посилання – затекстові бібліографічні посилання) і більше проміжними поняттями (*надсвітле написання шрифту – світле написання шрифту – напівжирне написання шрифту – жирне написання шрифту – наджирне написання шрифту*).

Поширена в аналізованій терміносистемі й контрадикторна антонімія, для прикладу: *гранковий метод видання – безгранковий метод видання, коректурний метод видання – безкоректурний метод видання, нумерований випуск – ненумерований випуск, парна сторінка – непарна сторінка, рухомий колонтитул – нерухомий колонтитул, шрифтові виокремлення – нешрифтові виокремлення*.

Комплементарні антоніми представлені в сучасній УВТ досить широко. Найчастіше такі антонімічні пари належать до тематичних груп назв видань (*прижиттєве видання – посмертне видання*), назв елементів художньо-технічного оформлення видання (*верхня лінія шрифту – нижня лінія шрифту, чорно-білі ілюстрації – кольорові ілюстрації*), назв складових частин апарату видання (*змінний колонтитул – постійний колонтитул, обов'язкові елементи бібліографічного опису – факультативні елементи бібліографічного опису*) та інших.

Завершуючи розгляд особливостей антонімічних відношень в УВТ, варто зазначити, що явище антонімії тісно пов'язане із синонімією. Часто термін може вступати в антонімічні відношення з кількома термінами, що належать до одного термінологічного синонімічного об'єднання (*спускова шпальта – повноформатна шпальта й спускова шпальта – рядова шпальта*).

Отже, антонімія в аналізованій терміносистемі, як і загалом в науково-технічній термінології, відіграє позитивну роль, сприяючи системній організації спеціальних найменувань. Антонімічні пари унаочнюють взаємну залежність різних понять, допомагають формуванню в користувачів чітких уявлень про ієрархію наукових понять.

1. *Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів* / Уклад.: В. І. Бова, М. П. Доломіно. – К.: Техніка, 1969. – 116 с. 2. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 20 с. 3. Огар Е. І. Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи. – Львів: Палітра друку, 2002. – 224 с. 4. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.